

1285—1502, Österreichische Urbare III, Wien 1951, str. 324—333. — 21. RDA-D, fasc. 156. — 22. RDA-G, fasc. 238, št. 35; RDA-G, fasc. 243, št. 7. — 23. RDA-G, fasc. 10, št. 72. — 24. I. Simonič, Geografski pregled kočevskega jezikovno mešanega ozemlja, Kočevski zbornik 1939, str. 38. — 25. I. Simonič, Zgodovina kočevskega

ozemlja, Kočevski zbornik, 1939, str. 71. — 26. I. Simonič, Zgodovina, o. d., str. 98—100. — 27. RDA-D, fasc. 135. — 28. RDA-G, fasc. 273, št. 7. — 29. M. Straka, Beiträge zur Bevölkerungs- und Sozialgeschichte der Steiermark im 18. Jahrhundert, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark LV, 1964, str. 43.

VELIKI TOLMINSKI PUNT V ZGODOVINSKI LITERATURI

BRANKO MARUŠIČ

Ob dvestopetdesetletnici velikega tolminskega punta je ciklostirana periodična publikacija »Goriški knjižničar«¹ priobčila prispevek »Doneski k bibliografiji o tolminskem puntu 1713. leta (Ob 250-letnici)«. V njem sem poskušal podati kar najbolj izčrpan komentiran seznam historiografskih obdelav tolminskega punta ter vseh važnejših poljudnejših člankov. Ker so bili mnogi takrat objavljeni podatki nepopolni, je potrebno, da članek z dopolnitvami in pojasnili ponovno izide na tem mestu. Prikazani so viri in zgodovinski članki, ni pa obdelav punta v leposlovju.

Najprej o izdajah virov. Prvi objavljeni vir je delo anonimnega sodobnega pisca pod naslovom »Succinta Relazione dell'insulto novamente seguito in Gorizia«, ki je bilo z nekaterimi jezikovnimi korekturami objavljeno v članku »Sollevazione di villici del Goriziano nell'anno 1713«.² To je skromno poročilo o dogodkih, prav tako kakor so skromne priče dogodkov tri pesmi iz istega časa v furlanščini, ki jih je C(arlò) S(eppenhofer), publicist in zgodovinar iz Gorice, skupaj z nekaj podatki o puntu objavil prvič v videmski reviji »Pagine friulane«³ pod naslovom »Il tumulto dei Tolminotti«. Pesmi, izmed katerih je ena sonet, pojejo o razmerah, nastalih po zadušitvi punta, ko je ljudstvo (vse pesmi so anonimne) trpelo zaradi prisotnosti uskokov (»Croatov«) ter nato z veseljem slavilo njihov odhod iz dežele. Iste pesmi je Seppenhofer izdal skupaj še s tremi zgodovinskimi viri leta 1901 v posebni brošuri.⁴ Prvi dokument je poročilo sodobnega pisca, zelo sumaričen pregled dogodkov; druga dva sta prošnji goriških deželnih stanov na cesarja 5. in 12. junija 1713, naj upošteva osiromašenje dežele pri dajatvah za oskrbovanje uskoške vojske. Očitno ima Seppenhoferjeva brošurica političen, protislovenski značaj, saj izbrani dokumenti govore le o nasilju uskoške vojske — »Croatov«, medtem ko druge epizode iz dogajanja punta

zanemarijo. Glede na piševo politično orientacijo o takih namenih brošurice ni dvomiti.⁵

Leta 1912 je Edoardo Traversa objavil izbor virov iz dunajskih arhivov pod naslovom »La sommosa dei contadini nel contado di Gorizia« kot podlistek v goriškem časniku »L'Eco del Litorale«.⁶ Iz kratkega uvoda, ki mu sledi objava virov, je razvidno, da je pisec pripravljal knjigo o uporah (tu se imenuje »furlansko-slovensko gibanje«); iz uvoda tudi razberemo, da je bilo obglavljenih 72 kmetov, med njimi poimensko navaja Furlana Crusiza iz Villanove (pri Fari), slede mu Slovenci Maraž, Bratuž (imenovan Gobzner) iz Čepovana, Gradnik, Kragl, Kobal, Munih, Podgornik, Laharner in Lapanja. Na prvem mestu je objavljeno poročilo kanalskega mitničarja z dne 29. marca 1713, sledi poročilo mitničarja iz Ročinja z dne 4. aprila, poročilo mitničarja s pevmskega mosta 3. aprila, poročilo kaptana goriške trdnjave 3. aprila, namestnika goriškega deželnega glavarja Strassolda cesarski komori o stanju goriške trdnjave 8. aprila in mitničarja iz Št. Mavra 20. aprila. Mitničar iz Kanala je 26. aprila prosil cesarsko komoro za povračilo škode, ki so jo povzročili kmečki nemiri, objavljena je nato kopija poročila goriškega namestnika Strassolda o nemirih v Tribuši z dne 28. aprila, 27. aprila je bilo zapisano poročilo Tomaža Renka iz Tribuše o tamkajšnjih kmečkih nemirih. Prvega maja je poročal o novih nemirih mitničar iz Ročinja, mitničar iz Zagraja (Sagrado) je 22. maja tožil, da mu kmetje nočejo plačevati mitnin, slede poročila mitničarja iz Ročinja 4. maja in iz Kanala 2. maja, medtem ko je 4. maja tolminski glavar Corolini poročal o nemirih na Čepovanskem. Sedmega maja je mitničarju Berzattu njegov namestnik odsvetoval vrnitev v Ročinj, čepravno je njegova navzočnost nujna, poročilo naslednjega dne iz Ročinja govori o novih nemirih, istega dne so mitničarji iz vasi San

Giovanni pri Zagraju sporočili o nemirih, eksekutor Marinelli pa je 14. maja prosil za pomoč, ker uporniki po napadu na Devin ogrožajo Zagraj. Goriška občina je 15. maja prosila vlado za pomoč 200 forintov, da utrdi mesto, namestnik Strassoldo pa dvorno komoro za privoljenje, da se utrde dohodi v mesto 15. maja, 7. maja so poročali iz Trsta o pohodu kmetov na Trst in proti Istri, istega dne je Strassoldo poročal vojnemu svetu v Gradcu o pohodu upornikov na Devin, prvega maja pa je poročilo iz Krmina govorilo o kmečkih nemirih v Brdih. 28. maja je eksekutor Marinelli prosil dvorno komoro za žito, ki naj se pošlje v Gorico, 29. maja se je goriški namestnik zahvalil za pomoč 200 forintov, 5. junija so goriški stanovci prosili cesarja, da se opusti dajanje obroka uskoški vojski,⁷ prav isto je istega dne potrdil v svojem pismu namestnik Strassoldo, cesarska eksekutorja z Reke sta 14. junija obljubila poslati v Ljubljano živež za vzdrževanje uskoške vojske, 18. junija sta eksekutorja iz Trsta poročala dvorni komori, da sta poslala sredstva za vzdrževanje uskoške vojske, namestnik iz Gorice je 20. junija poročal o nemirih po prihodu uskoških čet, kmetje s Tolminskega so 20. junija prosili cesarja, naj zakupniki pravično pobirajo davke, eksekutorja Marinelli in Kupfersani sta prosila dvorno komoro 2. julija za moko, ki naj bi jo dobila Gorica, grof Coronini, čuvar državnih gozdov, je prosil 10. julija dvorno komoro za les; tega naj dobi nemška vojska, ki je prišla v deželo po odhodu uskokov. 15. julija je posadka goriške trdnjave zahtevala enako količino kruha, kot ga je prejemale nemška vojska, namestnik Strassoldo je prosil za zmanjšanje obrokov hrane uskoški vojski 24. julija. Zadnji objavljeni dokument je obveza slovenskih županov, da bodo plačevali davke na meso in druge nove davke; napisana je bila 1. oktobra 1713. leta.

Traversa je nato objavil še štiri dokumente v članku »La calata dei montanari a Gorizia il 27 marzo 1713«.⁸ Za uvod k objavi virov ima kratko razlago punta. Prva dva objavljena dokumenta sta izjavi sodnika goriškega mesta G. Brunettija in meščana G. Beltrameja pred komisijo, ki je v drugi polovici 1713. leta preiskovala vzroke in potek upora. Sledita zagovora G. P. Radieuciga in barona F. Formentinija; bila sta namreč obtožena, da sta pripeljala upornike v mesto.

Do zadnje objave virov je prišlo po prizadevanjih Slovenca Miroslava Premroua. V slovenskem tržaškem dnevniku »Edinosti«⁹ je iz goriškega pokrajinskega arhiva priobčil v slo-

venskem prevodu osem dokumentov (arhivska oznaka P 125) in sicer pismo namestnika deželnega glavarja Strassolda in goriških deželnih stanov cesarju 30. marca 1713 (folio 127), pismi istih cesarju 9. (folio 134) in 29. aprila (folio 142), pismo goriških deželnih odbornikov cesarju 17. aprila (folio 135), pismo goriških deželnih odbornikov regimentu in dvorni komori 24. aprila (folio 140), pismo deželnih odbornikov cesarju 6. maja (folio 146), pismo istih cesarju 15. maja (folio 151) in kot zadnje pismo deželnih stanov državnemu svetu, regimentu in dvorni komori z dne 22. maja 1713 (folio 152).

Prvi znani historiografski zapisek velikega tolminskega punta je v tretjem delu Morellijeve »Istoria della Contea di Gorizia«,¹⁰ podatki so zelo skromni in potrebo po njih dopolnitvi je spoznal tudi urednik te knjige Della Bona, ki je v svoji knjigi opazk in dopolnitev k Morellijeve delu napisal vrsto dejstev, za kar mu je dala podatke družinska kronika goriške plemiške družine Dragogna »Memorabilia quaedam«.¹¹ Prav na podlagi te kronike je nastal članek »Il tumult dei Tulminoz nel 1713 (Estratt da un manuscritt di un contemporaneo)«;¹² dogajanje razlaga dovolj izčrpno. Članek je bil prvo obširno pisanje o velikem tolminskem puntu ter je doživel tudi slovenski prevod, ki ga je za goriški dnevnik »Domovino« pripravil Josip Kragelj;¹³ urednik lista je ob objavi članka dodal nekaj dopolnitev, ki jih je dobil pri Della Boni.

Med Slovenci je bil Simon Rutar¹⁴ prvi, ki je punt raziskoval. Bil je dolgo časa vir, h kateremu so se zatekali zgodovinarji kot tudi vsi tisti, ki so o puntu pisali priložnostno brez večjih raziskovalnih ambicij. Tako je o puntu po Rutarju veliko pisal Gruden v svoji »Zgodovini slovenskega naroda«.¹⁵ Po Grudnu oziroma Rutarju so prirejani opisi upora za mladino, izdani v zgodovinskih berilih »Naši kraji v preteklosti. Zgodovinske črtice«¹⁶ in »Iz starih časov«.¹⁷

Rado Bednařik je bil po Rutarju prvi, ki je na podlagi dotakratnega gradiva ter virov iz goriškega pokrajinskega arhiva obširno pisal o uporu.¹⁸ Prikazal je vrsto ugotovitev, čeravno ni izkoristil v celoti vsega tistega, kar bi mu nudili že takrat objavljeni dokumenti. Osnove svojih ugotovitev je kasneje ponovno ponazoril v članku »Obletnica 'stare pravde' (1713—1953)«¹⁹ ter tam omenil kot verjeten bogat vir podatkov mrliško knjigo goriške stolnice.

Bogo Grafenauer je doslej najboljše raziskoval veliki tolminski punt, rezultate je že večkrat objavil. Pričel je s skromnim za-

piskom v knjigi »Boj za staro pravdo«,²⁰ podatke je dobil pri Rutarju in Franu Kosu.²¹ Deset let nato je objavil članek »Veliki tolminski punt«,²² o katerem je sodil, da je večinoma povsem nov prikaz, ker se je opiral na vire iz dunajskega državnega arhiva; poleg tega pa je poznal Rutarjev opis, ki je bil do takrat najboljše. Zanimivost članka je gotovo v tem, da se je pisec opiral tudi na leposlovno delo, na Pregljeve »Tolmince«. Grafenauer je še menil, da njegova podoba punta ne more veljati za dokončno, ker bi bilo treba pregledati še goriški in graški arhiv, čeravno je bil prvi že preiskan (Rutar, Pregelj). Očitno takrat Grafenauer ni poznal Bednařikovega članka v Družini in tam za beležene literature ter nekaterih virov.²³ Članek je bil nato brez znanstvenega aparata v celoti ponatisnjen v »Primorskem dnevniku«. ²⁴ Isto leto je Grafenauer napisal tudi krajši članek »Ob 240-letnici tolminskega punta«. ²⁵ Kasneje je posvetil veliko pozornost puntu v četrtem zvezku svoje »Zgodovine slovenskega naroda«, ²⁶ tekst posebnega poglavja »Veliki tolminski punt« je z nekaterimi spremembami ponatisnjen iz »Kronike«. To poglavje je pisec nato z vključitvijo v slovenščini napisane tiralice za Mihaelom Čudrom ter podložniško prisego zvestobe (oboje je prinesel v članku v »Kroniki«) dobesedno ponatisnil v knjigi »Kmečki upori na Slovenskem«. ²⁷

Med članki poljudnejšega značaja, grajenih na obstoječi literaturi, omenimo na prvem mestu Mira Kaplja »Kmečki punti. Ob 240-letnici usmrtnitve voditeljev velikega punta na Tolminskem«, ²⁸ ki je bil napisan po piščevih besedah na podlagi poglavitnih del (Rutar, Seppenhofer, Bednařik, Della Bona, Premrou, viri iz pokrajinskega arhiva v Gorici). Za isti jubilej je napisal Rado Bordon prigoden članek. ²⁹ Enakega pomena in namena sta tudi članka Franceta Bevka »Veliki tolminski punt« ³⁰ in Marije Rutarjeve »Veliki tolminski kmečki punt«. ³¹

Tehtnejše so vsekakor razprave, ki so jih napisali zgodovinarji. Jože Šorn je v razpravi »Donesek h kmečkim uporom v letih 1705 do 1713« ³² navedel nekaj podatkov za tolminski upor iz ljubljanskega državnega arhiva (v spisih merkantilista Franca Raigersfeldta). Gaetano Perusini je v razpravi »Note per la storia del Goriziano nel sec. XVI« ³³ objavil iz lastne rokopisne zbirke zapisnik cesarskih komisarjev ob tožbah tolminskih kmetov proti njih glavarju Orzoneju (preiskava je potekala med leti 1556—1560), se ob tem spomnil kmečkega vrenja iz leta 1713 in navedel nekaj poglavitnejše zgodovinske literature. Indirektno se

tolminskega punta dotika tudi Pavla Blaznika članek »Odmev velikega tolminskega punta na tleh loškega gospostva« ³⁴ ter Srečka Vilharja »Posebnosti kmečkih uporov na Primorskem in v Istri (Razmišljanja ob 250-letnici tolminskega punta)«, ³⁵ nepopoln pregled literature o uporih pa sta podala dr. France Koblar v opombah k objavi Pregljevega romana »Tolminci« ³⁶ in prof. Ezio Martin v razpravi »Ivan Pregelj e l'epopea dei contadini di Tolmino.« ³⁷

OPOMBE

1. I/1963, št. 3-4, str. 32—39. — 2. L'Isonzo (Gorica), VIII/29. III. 1878, št. 2. — 3. IX/1896, št. 2, str. 25—26. — 4. Il tumulto dei Tolminotti nell'anno 1713. Poesie di quell'epoca. Documenti. Gorizia 1901, 19 str. — 5. E. Mulitsch, Due patrioti goriziani dimenticati: Carlo e Antonio Seppenhofer. Studi Goriziani, XXII/1957, str. 55—67. — 6. 13., 15., 16., 17., 18., 20., 23., 24., 25., 27., 29., 30. in 31. I. ter 1., 5. in 6. II. 1913, št. 8-13, 15-24. — 7. Dokument je objavil tudi Seppenhofer v svoji brošuri. — 8. Forum Julii (Gorica), III/1913, št. 3, str. 129—137; št. 4, str. 232—239; št. 5, str. 289—293. Članek je bil ponatisnjen v posebni brošuri, ki je izšla v Gorici isto leto na 23 straneh. — 9. Dokumenti kmečke pobune na Goriškem leta 1713 (tako imenovani Tolminski punt). Edinost, 18. II. 1926, št. 42; 2. III. 1926, št. 52; 4. III. 1926, št. 54; 25. III. 1926, št. 72; 6. V. 1926, št. 76; 15. V. 1926, št. 81. — 10. Gorizia 1855, str. 187—188. — 11. Osservazioni ed aggiunte di G. D. Della Bona sopra alcuni passi dell'istoria della Contea di Gorizia di Carlo Morelli di Schönfeld. Vol. IV, Gorizia 1856, str. 210—211. — 12. Lunari di Gurizza per l'an comun 1858. Gurizza, str. 58—70. — 13. Tolminski punt leta 1713. Domovina, 1867, št. 17, 19, 20, 21, 22; str. 71—72, 78, 82—83, 86—87, 89. — 14. Zgodovina Tolminskega. Gorica 1882, str. 113—119. Le bežno je dogodke omenil v svojem zgodovinskem opisu Goriško-Gradišanske (Ljubljana 1893, str. 81). — 15. Zv. 6, 1916, str. 890—894. — 16. Gorica 1926; prispevek »Veliki tolminski punt« je na straneh 76—81. — 17. Trst 1928; prispevek nosi naslov »Tolminski kmečki punt« (str. 83—85). — 18. Družina (Gorica) II/1930, št. 6, str. 189—191; št. 7, str. 221—223. Bednařik je omenil, da je uporabljal dokumente z oznakami S 24/122 (listi 108—127) in P 125 (listi 127—174). — 19. Jadranski koledar 1954, str. 75—76. — 20. Ljubljana 1944, str. 129—130. — 21. Doneski iz zgodovine Škofje Loke. Ljubljana 1894, str. 285 do 286, regest št. 569: listina, s katero je deželni glavar opozarjal loškega glavarja pred kmečkimi nemiri, zaskrbljenost je povzročilo gibanje kmetov na Tolminskem in Goriškem. — 22. Kronika, II/1954, št. 2, str. 81—89. — 23. Omeniti je, da so tolminski punt poleg Preglja literarno obdelovali tudi Alojz Remec, France Bevk in Alojz Gradnik. — 24. 6.—11. I. 1955, št. 5-9. — 25. Tovariš, 30. IV. 1954, št. 18, str. 384—385. — 26. Ljub-

ljana 1960, str. 94—100. — 27. Ljubljana 1962, str. 315—327. V opombah na straneh 466—467 je z upoštevanjem Bednarikovega članka v »Jadranskem koledarju« 1954 navedel nekaj novih podatkov o dotakrat obstoječi literaturi. Ob tem se je vrnila tiskovna napaka, ki je goriški mesečnik »Družina« spremenila v »Domovino«. Recenzent knjige dr. Marjan Britovšek je obžaloval, da za upor ni avtor v večji meri upošteval virov iz ljubljanskega državnega arhiva (Naši razgledi, št. 21, str. 414—415. — 28. Delo (Trst), 15. V. do 3. VII. 1954, št. 20-27. — 29. TT, 22. IV. 1954,

št. 16. — 30. Jadranski koledar 1955, str. 178—180; Koledar Prešernove družbe 1955, str. 40—42; Koledar Slovenske Koroške 1955, str. 78—81. — 31. Zbornik tolminskega gledališča za 40-letnico KPJ in 250. predstavo. Tolmin, april 1959, str. XX—XXIV. — 32. Zgodovinski časopis, IV/1950, str. 169—183. — 33. Memorie storiche forogiuliesi, XLII/1956—1957, str. 199—208. — 34. Loški razgledi, X/1963, str. 84—96. — 35. Jadranski koledar 1963, str. 189—194. — 36. I. Pregelj, Izbrana dela I, Celje 1962, str. 368—377. — 37. Studi Goriziani, XXXVIII/1965, str. 109—124.

ROMAN GOSPODIN FRANJO IN RAZPUST SLOVENSKE MATICE

JANEZ KOS

Slovenska matica je decembra 1913. leta izdala in založila kot XXV. zvezek Zabavne knjižnice roman Frana Maslja - Podlimbarskega Gospodin Franjo;¹ natisnil ga je v okoli 4500 izvodih Anton Slatner iz Kamnika. Roman, ki ga je pisatelj napisal po svojih doživetjih in spoznanjih v anektirani Bosni in Hercegovini, kjer je služil kot avstrijski oficir,² je pomemben predvsem zaradi svoje tendence, s katero ta roman prvi stopa v slovensko slovstvo.³ Tendenca romana je takoj opazna, očiščena pisateljske fabule pa še posebno vidna v piščevem dnevniku v sestavku Kako se narod podjarmi.⁴ Romanova tendenca se avstrijskim oblastem sprva ni zdela nevarna ali škodljiva. Taka se je zazdela šele po začetku vojne, ko je prišel na oblast režim grofa Stürgkha: »Po celi državi, posebno pa na Kranjskem, se je sumilo in vohalo veleizdajništvo v najbrezpomembnejših izrekih in dejanjih in so se vršili veleizdajniški procesi na vseh koncih in krajih.«⁵ Simpatija s tlačenimi in kritika razmer v novo pridobljenih deželah se je avstrijskim oblastem v Ljubljani zazdela nevarna in veleizdajniška šele po začetku vojne s Srbijo. Takrat so cenzorji v romanu, v katerem je »naukov, zabavljanja, svetov ... na pole«, odkrili »izrečno politično tendenco«.

Deželno kot tiskovno sodišče v Ljubljani je 5. septembra 1914. leta razsodilo, da je Masljev roman »dejansko stanje hudodelstva« in tako potrdilo po državnem pravdnictvu v Ljubljani odrejeno zaplombo tega romana, zapovedalo uničenje zaplenjenih knjig in razdor tiskovnega stavka celotnega tiska. Priziva sodišče ni dovolilo. Knjigovezec Ivan Bonač, pri katerem so bile knjige uskladiščene, je rešil nekaj sto izvodov tako, da jih je skrivaj zazidal.⁶

Po zaplombi je ljubljanski policijski ravnatelj postavil deželnemu predsedništvu za

Kranjsko vprašanje, »ali Matica Slovenska sploh še ustreza pogojem svojega obstanka«. Deželno predsedništvo je takoj drugi dan (to je 12. septembra) sestavilo, izdalo pa 16. septembra odlok o razpustu Slovenske matice. Ta odlok je Matico ukinil ravno v času njenih priprav na proslavitev petdesetletnice njenega delovanja. Peter Graselli, ki je kot podpredsednik opravljal dolžnost prijetega predsednika Slovenske matice Frana Ilešiča (ta je bil zaradi zvez s Skerličem, Džoničem, Novakovičem in Pavičevićem ter zaradi »fanatične zavzetosti za jugoslovansko idejo« obtožen izdajstva in že 19. avgusta 1914. leta predan deželnemu pravdnictvu v Ljubljani), je dobil tole sporočilo:

»Cesarsko kraljevo deželno predsedništvo razpušča na podlagi § 24 zakona o društvenem pravu z dne 15. novembra 1867, št. 134 drž. zak. društvo 'Slovenska Matica' v Ljubljani zaradi prekoračenja njegovega štatutarnega delokroga in ker pogojem svojega pravnega obstanka več ne ustreza. S tem se tudi ustavi vsako nadaljnje delovanje društva ...

Razlogi:

Društvo 'Slovenska Matica' se je leta 1863 osnovalo z namenom slovenskemu narodu pripomoči do omike, (širiti) na vse strani znanstveno izobraževanje, (gojiti) slovenski jezik in slovstvo, toda brez vsake politične dejavnosti. Leta 1868, 1893 in končno leta 1906 se je društvo preosnovalo, toda namen mu je bil vedno, kot nepolitično društvo, pripomoči slovenskemu narodu do prave omike s tem, da izdaja primerne knjige ali podpira pisatelje in založnike, da izdajajo take knjige.

Leta 1913 je izdala in založila 'Matica Slovenska' roman 'Gospodin Franjo', ki ga je napisal slovenski pisatelj pod psevdonomim 'Podlimbarski'. Ta roman ima izrečno politično tendenco.

Obširno se v njem opisuje, da okupacija Bosne in Hercegovine po Monarhiji nikakor ni bila v blagor deželi, marveč je spravila prebivalstvo v še večjo bedo. Nazorno slika z očitno lažnjivimi in izmišljenimi dejstvi korupcijo in samovoljnost